

Doc. dr. Edin Urjan Kukavica

Univerzitet u Sarajevu / University of Sarajevo

Pedagoški fakultet / Faculty of Educational Sciences

ekukavica@pf.unsa.ba;

METAMORFOZA ILI METASTAZA: PATOLOGIJA BOSANSKE STVARNOSTI

METAMORPHOSIS OR METASTASIS – THE PATHOLOGY OF BOSNIAN REALITY

Uvod

Već neko vrijeme s visokim stupnjem uvjerenosti insistiram na tezi da se o bosanskohercegovačkoj stvarnosti, ne samo političkoj nego, ukupnoj, može govoriti samo medicinskim rječnikom naprosto stoga, što jedino *patologija* na ispravan i potpun način opisuje stanje i situaciju u kojoj se nalazimo. Uvjeren sam da je svima, pa i najmanje informiranima i najnezainteresiranijima sasvim jasno o čemu govorim te, da bi puko nabrajanje osnovnih karakteristika u najvećoj mjeri podsjećalo na nabrajanje simptoma ozbiljnog (društvenog) oboljenja koje, kao i svaka individualna bolest mora imati svoje uzroke i posljedice. Odatle i naslov ovog teksta jer, po mom mišljenju, ono što je najavljeno i po mnogočemu trebalo biti svojevrsna društvena metamorfoza premetnulo se u krajnje malignu metastazu koja je uveliko nagrizla – ako ne i bespovratno pojela – bosanskohercegovački politički i društveni organizam bez velike šanse za (brzim) oporavkom.

Premda je bez ikakve sumnje, riječ o umnogome endemskom oboljenju čiji je uzrok nedvojbeno u samom organskom tkivu Bosne i Hercegovine te, protivno bosanskoj para-medicinskoj tradiciji koja osporava opravdanost postojanja medicinske struke i nauke, samostalno uspostavljanje dijagnoze i propisivanje terapije, u slučaju ovog kolektivnog oboljenja Bosanci i Hercegovci su propustili – i još uvijek propuštaju – priliku za samoizlječenje možda i zbog toga što od Daytona naovamo, nemaju kritičnu masu radije, gotovo da i ne postoje. Zašto ne postoje, sasvim je drugo pitanje na koje ću ovdje pokušati ponuditi odgovor.

Prvih ili zadnjih stotinu godina

Ako je riječ o prvih stotinu ili stotinupedeset godina historije bošnjačke politike u i oko Bosne i Hercegovine dojam je da se u tom čak, i historijski značajnom trajanju, ništa nije promijenilo ili pak, da se krug zavrtio, da smo se vratili na početak i krećemo ponovo od „pokreta za vakufsko-mearifsku autonomiju“ jer, premda se na prvi pogled, okolnosti nisu značajnije promijenile od te 1889. godine (imamo stranog protektora, aspiracije susjeda u komšija ostale su iste...) samo je politički kaos unutar bošnjačkog narodnog korpusa intenzivniji, a i nesnalaženje je veće. Kao otežavajuća okolnost (po)javila se država Bosna i Hercegovina koja je umnogome doprinijela zbnunjenosti i nesnalaženju političkih činilaca u *Bošnjaka*.

Naime, ako kao banalnu, zanemarimo definiciju politike u kontekstu očiglednog, dihotomije odnosa „nas prema nama“ i „nas prema njima“ i ako, kao prehistoričan, odbacimo pristup definiranju bošnjačke politike od Gradašćevića naovamo... onda se bošnjačka politika u 20. stoljeću može i treba razmatrati samo i isključivo kao kontinuitet potrage za načinima, modulima i tehnikama biološkog preživljavanja naroda ostavljenom i prepuštenom na milost i nemilost ne samo okupatorima nego, i lokalno manjinskim, ali regionalno većinskim religijskim skupinama pravoslavaca i rimokatolika tek nedavno nacionalno definiranim kao Srbi i Hrvati...

Pritom, *autonomija* (od 1831–1889), *zavnobihski* i *ajnojevski* proglasi i deklaracije (1943–1945), *identitet* (kojega kodificira Muhamed Hadžijahić 1974. godine, a na određeni način potvrđuje Alija Isaković 1993), *država* iz 1991, *nacija* 1993, *Bosna i Hercegovina* iz 1995. godine... objektivno, ni po čemu ne predstavljaju bosanskohercegovački državotorni i nacionalni “program” čak, ni u začetki nego su, u najboljem slučaju oblici organiziranih pokušaja očuvanja biološkog tkiva bošnjačkog i bosanskog čovjeka koji se fizički identificira sa geografskim prostorom Bosne i Hercegovine, a metafizički u najvećoj mjeri sa islamom... Taj napor i nastojanje, osim unutarnjih previranja, dodatno je usložnjavala činjenica da se morao odvijati unutar 5 potpuno različitih društveno-političkih okvira: od Austra-Ugarske monarhije, preko dvije kraljevine, jedne kvislinške tvorevine, jedne federativne narodne pa socijalističke federativne republike do samostalne i neovisne Bosne i Hercegovine...

Bošnjaci se – treba li to isticati – još uvijek nisu uspjeli ni profilirati kao politički narod, a kamoli nametnuti se kao dominantna državotvorna politička snaga koja je u stanju prevazići unutarnja neslaganja i izvanjske različitosti i ponuditi ideju bosanskog nacionalnog okvira koji bi bio prihvatljiv i bosanskim pravoslavicima i katolicima, respektivno Srbima i Hrvatima.

Naprotiv, bezidejni bošnjački političari, loše vođeni, još gore kadrovirani, uklopili su se u talas etnonacionalističke histerije koja je zapljusnula najveći dio srpskog i hrvatskog etničkog korpusa u neposrednom okruženju, pa i u Bosni i Hercegovini i sa tog vala – ili iz tog kala – ne uspijevaju tačnije čini se, nemaju ni namjeru – izvući se. Kao da je puno ugodnije i komotnije *na svojoj zemlji* (biti samo) *u svojoj vjeri*, nego napraviti sudbonosni korak iz vjerske zajednice ka politički samosvjesnom narodu koji – koliko god paptetično i parolaški zvučalo – uzima svoju sudbinu u vlastite ruke. Naime, upravo to *ustručavanje* može poslužiti kao ilustracija i objašnjenje reaktivne, neinventivne, neprogresivne, neafirmativne... neatraktivne politike svih bošnjačkih političkih činilaca koji su obnašali vlast. Politička kratkovidost, osobna materijalna nezajažljivost, te iracionalna uvjerenost da će neko drugi, iznutra ili radije, izvana urediti *stvari*, napraviti institucije i Bošnjake dovesti *na gotovo*, samo da preuzmu vlast.

Što se pak, identiteta tiče, za razliku od Bošnjaka – tada i dugo potom još nacionalno neodređenim – Srbi i Hrvati nisu imali potrebu za znakovitim naporima nacionalnog identificiranja, crkve su to uradile za njih... Ali Bošnjaci, sa teretom „turskog grijeha“ na vratu, dugo – pa i danas – smatrani reliktima davno nestalog osmanskog sultanata dugo su bili bez valjane identitetske, nacionalne matrice u koju bi se uklopili... Svoj su identitarni, identitetski problem koji se ogleda u rasponu nesnalaženja od turkofilije preko pan-muslimanizma do neznanja kako ostvariti i šta sa bosanskim nacionalnim određenjem, umnogome zadovoljili emocijama motiviranom neoosmanskom pseudoideologijom potpuno zanemarujući i historijske i aktualne ekonomske činjenice.

Ne može se poreći da je bilo makar, nekoliko historijskih događanja koja su skrbila nedvojben *poroditeljski* potencijal i znakovit *preporodni* kapacitet koje su zreliji narodi iskoristili za vlastitu afirmaciju i promociju te, ostvarenje državotvornog sna. No, usprkos činjenici da – ako u to vrijeme – ili ta vremena – i nije postojala ni elita, ni kritična masa – sada postoji makar, nešto od toga no, još uvijek nam manjka svijest o samosvojnosti, a na političkoj i društvenoj sceni ne postoji nijedan politički subjekt koji su svojoj praksi ima oživljavanje bosanskog nacionalnog identiteta. Propuštena prilika u kritičnom formativnim potencijalom bremenitim razdobljem od 1995–2006. pojeli su osobni interesi politički nepismenih, ali iznimno utjecajnih i glasnih kleroetničkih bukača koji su Bošnjake usmjerili ka suicidalnom identificiranju (samo) sa religijskom i konfesionalnom pripadnošću što je rezultiralo značajnim stagniranjem u bilo kojem – svakom – pozitivnom smislu.

Riječima profesora Asim Mujkića sa Fakulteta političkih nauka UNSA¹ (2017): *“Unutar hegemonije nacionalističkog sistema, koji reproducira dominaciju od porodilišta i vrtića pa do grobnih mjesta, možete se, tako izgleda, još samo prepustiti njegovoj gravitacionoj sili. Svaka želja za promjenom znači radikalni izlazak iz te orbite. Naravno pitanje koje se nametalo onda, nameće se možda još više danas. Ono glasi: „Dobro onda, ali koja je alternativa?“ Čim iz ovog konteksta postavljamo to pitanje obično na djelu imamo zaustavljanje svake dalje rasprave namjesto da je iniciramo. Istrenirani smo (...) da budemo zastrašeni pred tišinom koju slutimo izvan ovog hegemonističkog nacionalističkog okvira, našeg svakodnevnog, upravo „prirodnog“ konteksta svakodnevnog življenja. Pitanje o alternativni koje postavljamo nas odmah postidi – a kako i ne bi, jer je ono zapravo „neprirodno“. Prirodno je ono što nema alternativu i ono o čemu se ne može demokratski odlučivati, a ima li šta prirodnije od normalne nacionalističke gravitacije koja nas drži na okupu (...) i sprječava da se ne raspršimo. Ali, hajde da se suočimo s pitanjem o alternativni... Uspješna politička alternativa u BiH može značiti samo jedno: uspješno konstituirana demokratska kontrasila na području cijele BiH, ni manje ni više uspješne od sadašnje već konstituirane vladajuće etnonacionalističke hegemonije na cijelom bosanskohercegovačkom prostoru. Drugim riječima, BiH će dobiti političku alternativu onda kada se rehabilitira pravo političko neprijateljstvo, kada se (...) složimo kako „nema politike bez antagonizma i da se sve ujedinjujuće grupne solidarnosti postižu borbom i na štetu drugih“.*

Transformacija „nacije države“ u „političku zajednicu“

Ideja Bosne i Hercegovine kao političke zajednice(!) temeljem ideje općekorisnog i općeprihvaćenog koncepta *zajedništva* može se razvijati samo temeljem ideje jednakopravnosti, ali opet ne samo i isključivo *konstitutivnih naroda*, povlaštenih i privilegiranih etnonacionalnih zajednica, odnosno etnonacionalnih autosubjekata koji su prisvojili pravo zastupanja i predstavljanja cijelih naroda. I to na temelju suptilnog odnosa prema respektivnim kolektivnim i individualnim identitetima – ne zanemarujući niti naglašavajući nijedan od brojnih odnosno, nijednu od brojnih osobnih i zajedničkih identifikacija – izvan i ponad svih hegemonističkih težnji i pretenzija u skladu sa teorijom kozmopolitizacije koja vodi ka pozitivno postmodernističkom modelu *političke zajednice*, pri čemu koncept višenacionalne *političke zajednice* slobodnih i po Ustavu i pred zakonima

¹ Mujkić, Asim 2017, *Uz godišnjicu protesta 2014.*, Perspektive borbe protiv nacionalizma, 08.02.2017. avangarda.ba/detaljno.php?id=210

jednakih građana svih proizvoljno odabranih samoodređujućih identifikacija podrazumijeva uvažavanje svih u svim njihovim različitostima.

U protivnom, Bosni i Hercegovini prijeti da ostane zarobljena u politikama, narativima i paradigmatima na kojima počiva agresivni i dominantni etnonacionalistički diskurs: većinskim demokratijama i teritorijalnim autonomijama u kojima je broj i unutarnja organizacija autonomnih teritorijalno-administrativnih (izbornih) jedinica važniji od ustavne, zakonske i institucionalne jednakopravnosti svih stanovnika / građana Bosne i Hercegovine u svakom njenom dijelu bez obzira na bilo koji vid i formu njenog unutarnjeg ustroja.

Imajući na umu prije svega suštinu i sadržinu problema „Bosne i Hercegovine“, odnosno suštinu narativa koji je Bosnu i Hercegovinu doveo u stanje nepremostivoga jaza, neprebrodive dubine između etnički, nacionalno, konfesijski, teritorijalno i, najgore od svega, mentalno podijeljene zemlje i normalne političke zajednice u kojoj se, naravno, zna za razlike među njenim stanovnicima, kako pojedinačne i skupne tako o kolektivne, ali one ne predstavljaju tačku ni predmet razdora nego mjesto dijaloga i okupljanja, sama po sebi jasno se definira i ideja koja bi mogla – i trebala – biti središnja tema predmetnog dijaloga o budućoj Bosni i Hercegovini: transformacija *nacije države u političku zajednicu. I to političku zajednicu pod (kojom se) podrazumijeva institucionalna jednakopravnost i unutar manjih i unutar većih teritorijalnih i administrativnih cjelina (...) (te) skrb i zaštita individualnih i skupnih prava i sloboda, inače bi dvije većinske nacije u BiH zauvijek odlučivale o onoj trećoj, majušnoj i o svim manjim identitetima.*

U tom smislu, treba se osloniti prije svega na ideju *ustavnog patriotizma* Jürgena Habermasa, a potom i na teoriju kozmopolitizacije Ulricha Becka koji je prilikom posjete Beogradu i Sarajevu gotovo neposredno pred smrt (2015) upozorio da se *mora početi od postojećih identiteta i ambijenata, dakle od „etničke nacije“ kako bi se uopće stiglo do „političke nacije“ putem kozmopolitizacije i identiteta i ambijenata. Kozmopolitizam u osnovi znači – ustvrdio je Beck – priznavanje različitosti drugih”, pri čemu se kozmopolitizam poima kao „prednacionalan” i „postnacionalan”, ali u svakom slučaju kao „poseban oblik društvenoga postupanja prema kulturnim različitostima“* (Beck i Grande 2006).

Činjenica je da smo u procesu primitivizacije svega i oprostačenja svačega i govor o europskim integracijama znakovito prepojednostavili, gotovo obesmislili, prilagodili vlastitim vizijama i zamislima tako da ih, na razini *običnog* čovjeka, poimamo u vrlo širokom rasponu, od bezvignog režima preko radnih mjesta u inozemstvu i dobre zarade do magičnog rješenja za sve unutrašnje probleme Bosne i Hercegovine, a na razini *visoke politike* isključivo u smislu prikazivanja uspješnosti, naprednosti i prednosti

respektivnih dominirajućih etnonacionalnih subjektivizacija i njihovih narativa. Eurounijski integracijski procesi se vrlo rijetko spominju u kontekstu transformacije „etničkih nacija“ ili modela „nacije države“ u „političku zajednicu“ (...)svake od tri bh. nacije (i hrvatski i srpski i bošnjački) u svakom kutku BiH (...) odnosno (kao), reformski i kozmopolitski model budućeg unutarnjeg ustroja Bosne i Hercegovine koji bi u potpunosti odgovarao svim najbrojnijim narodima / nacijama, ali i svim ostalim stanovnicima, građanima odnosno, ideje koncepta transformacije triju „etničkih nacija“ u BiH ili tri modela „nacije države“ u (post)modernistički projekt „političke nacije“ jednakopravnih građana bez obzira na narodnosno / etničko / nacionalno podrijetlo.²

Riječima profesora Mujkića: *Jedini značajan udarac etnonacionalističkoj vladavini koja, vidjeli smo počiva na generiranju i održavanju etnonacionalističkih društvenih antagonizama, morat će se odvijati razvijanjem novog političkog antagonizma koga će morati pratiti novi osjećaj političkog animoziteta, animoziteta prema vladajućoj klasi, a ne više prema etnički drugom* (Mujkić 2017).

Koliko god na prvi pogled izgledao jak i nenarušiv, sistem vlasti u Bosni i Hercegovini je, ustvari, iznimno slab i krhak, postavljen na slabim i lošim temeljima *dogovora naroda* koji se pretvorio / transformirao u trojednu etnonacionalnu / etnonacionalističku vlast, korupcijom na svim razinama izjedenu iznutra. Vjerujemo da je upravo ovo pravo vrijeme za početak razgovora o tome šta Bosna i Hercegovina doista jeste i što bi, jednostavnom *promjenom narativa i smjenom paradigmi* koji ne bi ugrožavali nikoga nego bi, naprotiv, omogućili komotniji, širi i dostojanstveniji okvir za život dostojan čovjeka za sve njene građane, mogla postati.

Jasno nam je iz rečenog, kako je ideološki prostor te nove snage u sferi (...) socijalno osjetljivog liberalizma; jasno nam je i to (...) da se ona se mora empirijski artikulirati i konstituirati na cijelom prostoru BiH, mora biti bosanskohercegovačka u pravom smislu u kojem je bosanskohercegovačka i vladajuća etnonacionalistička sila s vezanim zastavama ili bez njih. Sjetit ćemo se da je, na radikalnoj antikomunističkoj platformi, etnonacionalistička hegemonija također – demokratskim prevratom iz 1990 – konstituirana na cijelom prostoru BiH unatoč prividno zbunjujućoj „antagonističkoj“ igri različitih etnopolitičkih elita kojom i danas, na cjelokupnom teritoriju BiH ostvaruju svoju vlast. ...Okidača je moglo u skorijoj povijesti biti u građanskim protestima 2013. i 2014. pa ipak, hegemonija nacionalizma još uvijek ostaje neupitnom (Mujkić 2017).

² Lasić, Mile 2017, *O nužnosti transformacije „etničke nacije“ i „nacije države“ u „političku zajednicu“*, riječ na javnoj tribini Igg Socijaldemokrati „Put u EU vodi preko Mostara“, u Mostaru, 17.02.2017. (Dnevni list, 21.02.2017.) milelasic/?p=6374

Historijski proces

Početak procesa alternativne političke najprije identifikacije a potom i subjektivizacije, u velikoj mjeri uvjetovan je *nedostatkom značajnijih međunarodnih i regionalnih društvenih i ideološko-političkih procesa kakvi su na djelu bili četrdesetih (Drugi svjetski rat) i krajem osamdesetih godina (revolucija 1989). Obje Bosne i Hercegovine koje se ovdje navode kao paradigmatički – možda kao metaforički – primjer i zavobihovska i dejtonska BiH rezultat su kompleksnih međunarodnih i regionalnih odnosa vođenih ideološkim transformacijskim procesima koji su se na specifičan način prelamali u BiH i značajno utjecali na formiranje reljefa političkih antagonizama koji su bili konstitutivni za politički život zemlje u različitim epohama.*

Činjenica je da je suvremena, daytonska Bosna i Hercegovina, ovakva kakva je, djelo u velikoj mjeri *daleko većih kompleksnijih kontinentalnih društvenih, ideoloških i političkih procesa* i idealno se uklapa u širu *gotovo kontinentalnu sliku kojom dominiraju etnonacionalne državne konstelacije osobito na europskom Istoku i Jugu* (Mujkić 2017).

Naznake da će procesi promjena u Bosni i Hercegovini u velikoj mjeri biti uvjetovani i uzrokovali širim, kontinentalnim procesima zvuči, s jedne strane, pomalo deprimirajuće, a sa druge, recimo, optimistično, jer opravdava eurounijske težnje ukazujući na visoku vjerovatnoću da će se procesima pridruživanja euroatlanskim integracijama stvari u Bosni i Hercegovini, makar normativno, zakonima i pravilima, koliko-toliko morati dovesti u red. Osim toga, *sve izvjesnija propast neoliberalističke paradigme nagovještava nove kontinentalne, a možda i svjetske historijske procese i ideološka preslagivanja. Neka nas ne da zbuniti privremena nacionalistička konzervativna kontraofanziva koja obuzima kontinent, jer je ona tijesno vezana za propadajući neoliberalizam.*

Isto tako, činjenica je da u prethodne dvije transformacije nije bilo pasivnog odnosa stanovništva, jer jednostavno prostora za bilo kakvu pasivnost, očaj ili fatalističko prepuštanje sudbini (*to je upravo željeni cilj vladajućih elita*) nije bilo: jedna se odvijala naporedo sa antifašističkom borbom, a druga u *jugoslavenskim nacionalističkim ratovima kojima su se doslovno oblikovali novi odnosi i mijenjale paradigme.* Osim toga, u Bosni Hercegovini na putu *početka procesa alternativne političke subjektivacije* stoji nekoliko značajnih i znakovitih prepreka koje mogu biti prve na udaru transformacijskog vala.

Najveću i najteže savladivu prepreku bilo kakvim promjenama predstavlja ogroman problem akumuliranog nelegalno stečenog kapitala za čiju zaštitu tek predstoji borba kako političkih autosubjekata tako i njihovih pomagača, tajkuna. *Pa kakvi su onda izgledi za artikuliranje i proizvođenje neke nove*

ujedinjujuće grupne solidarnosti u borbi i na štetu hegemonijske etnonacionalističke grupne solidarnosti i njezinih struktura? Prostora za nove ne-etničke mreže grupnih solidarnosti ima (upravo) na polju socijalne (ne)pravde, odnosno na polju onoga što je tradicionalno pripadalo lijevom spektru. Prostora također ima i na polju diskriminacije i kršenja individualnih i grupnih (dakako, ne samo etničkih) prava, što je tradicionalno pripadalo liberalnom polju, preciznije polju socijal-liberalizma. Dakle, prostora za proces drugačije političke subjektivacije ima u sferi društva koju karakterizira – to je već zdravorazumski i empirijski utvrđljivo – ekonomsko i političko-pravno ugnjetavanje (Mujkić 2017)

Drugu ozbiljnu prepreku predstavlja nepostojanje ili šutnja motivirane demokratske intelektualne elite koja bi osmislila i teorijski, ideološki i funkcionalno utemeljila *novi narativ i novu paradigmu*. Trenutno, intelektualna, kulturna i svaka druga *elita*(?!) u Bosni i Hercegovini, stavljajući svoje intelektualne potencijale i kapitale na raspolaganje etnonacionalnim političkim autosubjektivizacijama, uzaptila se u vlastiti karijerizam, konformizam, konzumerizam i pragmatizam, zahvajući kojima su sebi osigurali lagodan i komforan život, te se stoga ne može računati na nju kao na *pokretače ili okidače krize akumuliranih, nagomilanih anomalija*. Naprotiv, kao svjesni sukrivci za stanje i situaciju u društvu, nije neizvjesno da bi se upravo ta neformalna skupina prva ispriječila na putu bilo kakvim progresivnim idejama i snagama koje bi narušile uspostavljene koncepte i kontekste.

Treća prepreka je nepostojanje ne samo kritične mase, nego, prije toga, mogućnosti definiranja šta bi i ko bi trebao činiti *kritičnu masu* koja bi temeljem teorijske i ideološke podloge bila u stanju povesti i izvesti *smjenu paradigmi*. Međutim, *postoji i ona elementarna, egzistencijalna zainteresiranost među građanima, pa ipak, čini se da još uvijek na obzoru nema nekog „dovoljnog razloga“, ili recimo „okidača“ koji bi pokrenuo procese alternativnog političkog subjektiviranja nove demokratske kontrastile, nove ujedinjujuće solidarizirajuće društvene grupnosti koja bi mogla zaprijetiti hegemoniji etnonacionalista* (Mujkić 2017).

Želim vjerovati da veliki broj – ako već ne možemo jamčiti za većinu – građana Bosne i Hercegovine žele mir, sklad, napredak temeljem etičkih i moralnih vrijednosti, vladavinu prava, poštivanje osnovnih ljudskih i civilizacijskih prava uz puno uvažavanje međusobnih razlika... Ako ne za sebe i svoju generaciju onda, zasigurno za svoje potomstvo koje je već, u velikom broju, u inozemstvu... da se više nikada ne vrati. Jedini pouzdan recept za to je promišljati Bosnu i Hercegovinu “ni srpskom, ni hrvatskom, ni bošnjačkom” nego bosanskom.

Nova društvena svijest

Znači li to da sad možemo mirno sjesti i čekati val promjena? Ni slučajno! U Bosni i Hercegovini treba, što je prije moguće, *otpočeti ideološku borbu za osmišljavanje prostora na nivou cijele BiH unutar kojeg će drugačiji politički subjektivitet biti moguć, neumorno pokušavati širiti mrežu grupne solidarnosti uzduž i poprijeko ove zemlje to istovremeno podrazumijeva i artikuliranje vrijednosti oko kojih će se sabirati ta alijansa najrazličitijih grupa i pojedinaca ovog društva te se uvezivati sa sličnim ideološkim pokretima i organizacijama, najprije u neposrednom susjedstvu BiH, a potom i šire, jer proces potrage za novim vrijednostima treba biti dijelom šire, europske društvene potrage... a sve sa ciljem redefiniranja, reformiranja, preformuliranja... postojećih i i formiranja nove društvene svijesti i savjesti.*

Socijalne klase

Klase, kao historijski nosioci društvenih promjena, više ne postoje, jer su dijelom sistemski sistematično uništene, a drugim dijelom stiješnjene uz sami rub egzistencijalne provalije da im od puke *borbe za preživljavanje* ništa drugo ne naumpada. Srednja klasa, kao intelektualno i materijalno najpotentniji dio stanovništva jedne zemlje, u Bosni i Hercegovini doslovno ne postoji, jer joj nikada nije omogućeno formiranje. Njeni tragovi, po materijalnom osnovu, naziru se među brojnom državnom administracijom, ali, svjesni načina radnog angažiranja (zapošljavanja) i *ključeva* – od stranačkog do rodbinskog – po kojima su zapošljavani, očekivati je da ova sila birokrata ustane u odbranu sistema odmah poslije *režimskih intelektualaca i umjetnika* ili čak i prije njih, štiteći svoje pozicije i privilegije.

Politička opozicija

U nenabrojivom mnoštvu navrata pokazalo se da Bosna i Hercegovina, odnosno, tačnije, njena politička scena, nema ni kvalificiranu ni demokratski motiviranu političku opoziciju koja bi bila u stanju meritorno i relevantno parirati političkoj poziciji i time i tako predstavljati institucionalni korektiv vladajućim oligarhijama. Prije svega, politička opozicija, u pravom značenju toga pojma, ne postoji; mudrom i / ili pokvarenom politikom postizbornog koaliranja sve parlamentarne stranke i partije na neki način *uvučene* su u vlast na bilo kojoj i kakvoj razini participacije. Što se malobrojnih ostalih tiče – onih koji ne participiraju u vlasti – uglavnom je riječ o bivšim, nezadovoljnim pripadnicima neke od vladajućih ili *opozicionih* stranaka, odnosno ljudima,

političarima koji su u svojoj karijeri već učestvovali u vlasti, odnosno obavljali visoke i vrlo visoke funkcije u najvišim zakonodavnim i izvršnim organima vlasti. Time je politička pozicija, ustvari, uništila kredibilitet potencijalnih opozicionara prije nego što su ga oni uspjeli i izgraditi.

Zato su krajnje cinične poruke političkih lidera demonstrantima tih dana bile: zašto ne osnujete svoju partiju? Ili, „Zašto izlaskom na glasanje ne promijenite ono što smatrate da ne valja?“ Tako govori samo ona politička elita koja je potpuno, i to u BiH s pravom, sigurna u svoju dominaciju, kaže profesor Mujkić u svome osvrtu povodom godišnjice protesta iz februara 2014. godine, dodajući / napominjući da ono što SDP i slične partije nisu mogle, ili nisu htjele naučiti, znali su pobunjeni građani u februaru 2014. kada su izbjegli da se na bilo koji način daju kooptirati u ove transformativne prakse (...) kada su odbili da slijede oktroiranu logiku predstavnštva i zastupanja interesa, pa samim tim i logiku svog vlastitog ugnjetavanja (Mujkić 2017).

Civilno društvo

Što se tiče institucija civilnog društva ili, pak, navladinog sektora, po definiciji da su to *građani koji se samostalno upliću u funkcioniranje svih sfera društvenog djelovanja*, ne možemo sa sigurnošću tvrditi da takvo nešto u Bosni i Hercegovini uopće postoji. Osim toga, institucija *neovisnosti* u našoj zemlji je vrlo upitna, budući da se neovisnost određuje referiranjem prema političkom i / ili ekonomskom domenu. Što se političke neovisnosti tiče, u svojoj nezajajljivoj potrebi da sve segmente društva stavi pod svoju kontrolu, u Bosni i Hercegovini je neovisnost bilo kojeg javnog domena, sektora ili djelovanja, od medija do univerziteta, vrlo upitna. U istom smislu, ekonomska neovisnost uopće nije upitna; ona, naime, ne postoji: sve *nevladine organizacije* se na neki način finansiraju iz nekog segmenta budžeta, čak, ili naročito, one koje slove kao internacionalne i sponzorirane.

Međunarodni faktor

Međunarodni faktor u Bosni i Hercegovini, ali i u cijelom svijetu, uporno i uspješno izbjegava konkretizaciju u bilo kojem smislu, od imena preko načina djelovanja do funkcije. U našoj zemlji prisutan je u nekoliko institucionalnih formi i, vjerovatno, mnoštvu vaninstitucionalnih organizacija, udruženja i centara kojima u desetinama hiljada udruženja građana i fondacija, pogotovo u administrativno kompliciranoj i neuređenoj zemlji niko ne može ući u trag.

Međutim, za razliku od svih prethodno nabrojanih prepreka, čije ponašanje u slučaju bilo kakve – svake – promjene u Bosni i Hercegovini i jeste i nije predvidljivo, ponašanje *međunarodnog faktora* je nešto što bi se u određenoj mjeri moglo predvidjeti ili makar naslutiti.

Koliko god da međunarodnim birokratama odgovara svako stanje u našoj zemlji – pa i ovakvo kakvo je – jer im osigurava dugotrajni boravak na visokoplaćenim funkcijama za malo truda, rada i napora koji ulažu u svoj posao, svejednako bi im odgovarala i svaka promjena. Naime, oni bi sa jednakom ravnodušnošću, zainteresirani samo za vlastitu i sigurnost svojih pozicija u primanja, posmatrali i, ne daj Bože, građanski ili neki drugi rat koji bi počeo u zemlji ili regionu, obradovani eventualnim i izvjesnim *ratnim dodatkom*.

Novi politički subjekt ili novi politički okvir

Činjenica je da trenutno na trenutnom političkom obzoru nema jasnog alternativnog ideološkog političkog subjektiviranja ali, to nipošto ne treba da obeshrabri. Bosanskohercegovačkom društvu, prezasićenom brojnim, ali strukturalno, manifestaciono, pa i personalno gotovo identičnim političkim subjektima (o čemu smo već govorili), sa *desnicom* i *ljevicom* na gotovo istim političkim osnovama, sa većinom stanovnika vrlo specifičnog mentaliteta koji karakterizira ekstremni individualizam, koji se *razumiju u politiku*, koji su rođene vođe, a niko sljedbenik(!)... najprije je potrebna nova intelektualna, kulturna i umjetnička elita, vjerodostojni i ugledni uzori, koje smo ovdje u nekoliko navrata nazvali demokratski i transformacijski zainteresiranima... koji će biti u stanju osmisliti, prenijeti i uvjeriti *mnoštvo* u ispravnost novog političkog okvira unutar kojega bi se napravio prostor za novi politički subjekt ili subjekte.

Bez te elitne skupine, nijedna nova politička ideja, ma koliko privlačna, kvalitetna pa i ostvariva, nema velike – ako uopće ima ikakve – šanse za uspjeh. Isto tako, nije nužno da to bude na bilo koji način organizirana skupina, pa čak ni da bude samo jedna.

U okoštalom sistemu kakav je bosanskohercegovački, u kojemu se vlast doslovno kapilarizirala u svaku poru i kapilar društva i doktora sve *od porodilišta i vrtića pa do grobnih mjesta*, osim činjenice da su sile etnonacionalističkog narativa, s jedne strane, centrifugalno toliko jake da prijete uvući sve što makar i podsjeća na njih, a sa druge – zahvaljujući polugama vlasti – centripetalno vjerovatno još jače da su u stanju izbaciti sve

što im ne odgovara, treba biti iznimno spretan i mudar ili, riječima profesora Mujkića, *fleksibilan, otvoren, upuštati se u interakcije, tkati i širiti nove mreže solidarnosti iz čijeg se međusobne interakcije može poroditi nova „grupna“ ili „klasna“ svijest.*

U tom smislu, *ne treba odustajati od pokušaja stvaranja malih otoka slobode, privremenih konstelacija za proizvodnju novih tipova društvene solidarnosti, paralelno i unatoč hegemoniji. Svaka akcija usmjerena protiv nepravednog zakona, neke ugnjetavačke prakse, svaki protest, svaka intelektualna ili umjetnička subverzija usmjerena na potkopavanje hegemonije postojećih odnosa potlačivanja može biti važan doprinos u tom pravcu i potencijalni okidač za stvaranje prostora u kojem će se situirati široka alijansa bosanskohercegovačkog mnoštva u svom nespontanom pluralitetu, umrežena temeljnim pojmovima nove ideologije političkog subjektiviteta koji će efikasno djelovati na štetu onih drugih, etnonacionalističke vladajuće klase.*

Drugim riječima, *primarni cilj dalje borbe mora ostati proizvodnja demosa, jer je on izvan domašaja sistema etnosa, s obzirom da sva moć u ovoj zemlji počiva na etnosu: ako se konstituira demos, dekonstituirat će se moć etnosa, ali smo mišljenja da je, ne samo u cilju osiguravanja dovoljne podrške novom ideološkom, političkom ili socijalnom okviru ili subjektu, nego, prije toga, radi umanjenja sila otpora (za koje se može pretpostaviti da će biti znimno jake), potrebno na izvjestan način izvršiti intelektualnu, moralnu, kulturnu i svaku drugo dekontaminaciju i dezinfekciju ili lustraciju(!), što je u stanju učiniti samo ozbiljna, vjerodostojna i uvjerljiva nova elita.*

Tek na tom i takvom makar i površno i privremeno dekontaminiranom i dezinficiranom tlu moguće je graditi sistem novih odnosa i veza u cilju *delegitimiranja dominantnog etnopolitičkog diskurzivnog obrasca koji generira moć političkih elita na način potčinjavanja i discipliniranja.*

Mi bismo to nazvali slobodom, odnosno oslobađanjem od straha od etnički drugog i drukčijeg, od gubitka vlastitog identiteta, priznavanjem drugima njihovog ili prava da nemaju nikakav, oslobađanjem od robovanja okvirima etnonacionalističkih autosubjektivizacija, narodnih i nacionalnih pokreta koji su svrha samo samima sebi, bez ikakvog razloga za postojanje u njima najznačajnijem smislu, zaštite vitalnih nacionalnih interesa, jer su ti subjekti, dovoljno paradoksalno napose, najveći kršitelji etničkih i identitetskih prava najvećeg dijela naroda koje tvrde da predstavljaju i štite.

Kada je već riječ o transformaciji koja podrazumijeva dubinske i suštinske promjene, prije svega političke, a potom i svih ostalih paradigmi i njima pripadajućih diskursa, treba imati na umu da ta transformacija mora

podrazumijevati ne samo sistemske, institucionalne ili diskursne promjene u smislu integracija umjesto dezintegracija, poštivanja države umjesto administrativne jedinice, podrazumijevanja teritorijalnog i nacionalnog identiteta... a to je moguće samo *artikuliranjem i proizvođenjem nove ujedinjujuće grupne solidarnosti koja će se upustiti u političku borbu protiv i na štetu drugih: vladajuće etnonacionalističke klase. Taj osjećaj mora biti artikuliran u novom ideološkom kodu, temeljem veće odgovornosti umjesto većih prava!*

Redijagnosticanje

Zbog svega rečenog ili pak, usprkos tome, nikako da odlučim da li mi našu *dijagnozu* neopravdano pojednostavljujemo ili je pak, bespotrebno kompliciramo jer, objektivno rješenje izgleda tako blizu i logično, a ipak, nikako da se steknu objektivni uvjeti za njegovu realizaciju. U tom kontekstu, teško je dokučiti da li mi sebe (više) potejenjemo ili pak, procjenjujemo. No, ono u što nema nikakve sumnje jeste činjenica da nam prošlost zaista, predugo traje.

Osamdeset godina nakon što su se predstavnici naroda Bosne i Hercegovine 25. novembra 1943. godine u Mrkonjić Gradu, na prvom zasjedanju Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine (ZAVNOBiH) usaglasili, složili i postavili temelj da ova zemlja, Bosna i Hercegovina podjednako pripada svim njenim stanovnicima, građanima i narodima uz obavezu da svoju budućnost grade i nadograđuju zajednički, složno i uz međusobno i uzajamno poštivanje, uvažavanje, razgovor, dogovor i suradnju. Po tom konceptu, svi građani Bosne i Hercegovine jednaki su po svojim pravima i obavezama sa ostalim građanima bez obzira na njihove međusobne razlike te, da su tolerancija prema različitostima i insistiranje na osobenostima koje nas ujedinjuju u zajedničkom življenju jedini ispravan i moguć put za sve. Pritom, da je najveći i najuzvišeniji interes svih građana Bosne i Hercegovine mir, sigurnost i jednaka prava svih na svakom i u svakom dijelu naše zajedničke zemlje. Nadalje, usaglasili su se da ništa od onoga što Bosna i Hercegovina podrazumijeva nije ekskluzivno pravo nijednog njenog naroda nego, da je sve zajednička baština i imovina koju smo naslijedili od svojih predaka na čuvanje samo da bismo je predali u naslijeđe našim potomcima.

Usprkos svemu tome, još jedan Dan državnosti, 25. novembar, dočekujemo i obilježavamo u tmutoj i turobnoj atmosferi, u državi obesmišljenih i privatiziranih institucija, koje djeluju na ivici između negativnih revizorskih izvještaja i sramoćenja pred i od strane međunarodnih zvaničnika, a sve u sjeni

navoda o kriminalu spregnutog sa strukturama vlasti uz sveobuhvatnu i sveprožimajuću korupciju koja postaje stil života. Živimo godine demografskih poraza, masovnog iseljavanja, malog priraštaja i sve donedavno nezamislivog i neslućenog ekonomskog raslojavanja.

Tri – nekada zaraćena, potom usaglašena, a sada konstitutivna – naroda uzurpirali su, uskratili i prisvojili osnovna ljudska prava svim ostalim stanovnicima BiH, zarobili institucije, oteli pravosuđe, ukinuli odgovornost, urušili obrazovanje, omogućili nepoštivanje zakona, reviziju historije, privatiziranje kulture i obrazovanja, „entitetizirali” i „kantonalizirali” svijest. Dan državnosti Bosne i Hercegovine je – navodno, zbog sigurnosnih razloga – „zabranjen“ u manjoj polovini države jer je ne priznaju a u drugoj, većoj polovini te iste države svijest o državnosti za najveći broj političkih subjekata prestaje na međuentitetskoj liniji, a obilježavanje se svede na nekoliko skupova oronulih odabranika i praznični red vožnje gradskog saobraćaja. Dan državnosti BiH svečanije i predanije obilježava se u zemljama sa brojnom bh. dijasporom nego u „matici“.

Spremno i opravdano, iz puno razloga za sve očigledne poraze, za sve loše što nam se događa, za sve što nije dobro u državi ali i u našim životima krivimo i optužujemo političare i njihove uglavnom, privatne stranke jednako spremno abolirajući bilo kakve odgovornosti one / nas koji smo – ili nismo – glasali za njih! Incidentalni izljevi građanskog aktivizma – ogorčenosti, ozlojeđenosti da ne kažem, bijesa – uglavnom nadahnuti ekološkim i egzistencijalnim pobudama u vidu protesta i / ili štrajkova povremeno posluže kao izuzetak koji potvrdi pravilo i nažalost, kao pokazatelj da su građani odustali od zemlje, a odustati od zemlje jednako je odustajanju od domovine.

Činjenica da živimo vrijeme čiji fragmenti neće ostati samo prošlost nego će makar po nužnosti postati historija, vlastitu historičnost potvrđujemo tako što svako malo imamo neki događaj ili dešavanje koje se proglasi historijskim. Ne pomaže, naprotiv, ni demokratizacija svega i svačega kojom su polupismeni došli u priliku da određuju šta je, a šta nije historija. Dakako, prvo zasjedanje ZAVNOBiH-a i Dan državnosti Bosne i Hercegovine izuzimaju se od ovog pravila koje bi se moglo uspostaviti temeljem gornje premise.

Jedan od najjačih nagona u čovjeku je nagon da pamti, bilježi i ispisuje događanja i pojave koje mu na neki način obilježavaju život. Pojedinaac to čini na razini osobnog dnevnika, a narodi i kulture u obliku historije. Moglo bi se reći da je historija trajna vrijednost koja predstavlja same temelje ljudskog društva, pa i civilizacije u cjelini. Historija nije prošlost kao takva nego, mapa kroz prošlost koja bi trebalo da posluži kao pomoć savremenom putniku da se

snađe u svome vremenu. Drugim riječima, historija sadrži i daje odgovore onima koji znaju postavljati pitanja. Prošlost nam doista, predugo traje. Ili, u najmanjem neki njeni periodi poput Drugog svjetskog rata koji nikako da završimo i arhiviramo. No, usprkos tome, čini se da samo grebemo po površini bez namjere da zakopano dublje i pronađemo odgovore na pitanja koja još nismo postavili. Prije svih, pitanje jedinstvenog bosanskog nacionalnog bića.

Etničko ili etno-genetsko tkivo bosanskog čovjeka složeno je iza svake realne mogućnosti pojednostavljenja. Koliko je tu složenost prepoznala i priznala deklaracija ZAVNOBiH-a, a koliko joj doprinijela uvodeći novu činjenicu, bosanske muslimane, jedno je od pitanja na koje i danas pokušavamo naći odgovor. Činjenica je da se Bošnjaci – ondašnji muslimani – deklaracijom ZAVNOBiH-a prepoznaju, identificiraju kao nacionalno tijelo, bez obzira na činjenicu da se nominalno kvalificiraju vjerskom, konfesionalnom, odrednicom. Bitna činjenica naročito iz perspektive da Bošnjaci u Drugom svjetskom ratu ne učestvuju kao jedinstvena, prepoznatljiva cjelina...

Zanimljivo je da nas se u ovom iznimno značajnom dokumentu kvalificira vjerskom, religijskom, konfesionalnom odrednicom – muslimani (velikom ili malim slovom karakteristikom koja je vidljiva samo u pisanoj formi). Zarad istine treba reći da su toj odrednici – muslimani (bili) naklonjeni i utjecajni bivši vjerski prvaci Bošnjaka u nekoliko navrata insistirajući da su Bošnjaci samo oni koji su muslimani (vrijedi i obrnuto, oni koji nisu muslimani nisu Bošnjaci). Isti narativ zadržava se i u politici i djelovanju...

Možemo prihvatiti da je IZ (još uvijek) jedina čvrsta institucija u Bošnjaka te, da kao takva ima autoritet ili makar, pravo govoriti u ime jednog dijela naroda. No, vjerujem da ćemo se složiti da je riječ o malom ili makar, manjem dijelu bošnjačkog nacionalnog pa i, biološkog bića. Pogotovo imajući na umu da je i sam pojam „musliman“ u desetak godina iza nas dodatno reduciran na jednu redukcionističku sljedbu i pripadajući vjeronazor koji je, treba to reći iz drugih razloga, stran i nekarakterističan bosanskom duhu i odgovarajućem vjerskom narativu.

Po meni, riječ je o kontinuitetu reduciranja naroda na vjersku zajednicu, diskvalificiranja političkih predstavnika njihovim supstituiranjem vjerskim poglavarom, usporavanjem emancipacije Bošnjaka u ozbiljno učinkovit politički subjekt... lišava nas se prilike da i na razini teorije pređemo iz reakcijske u akcijsku politiku i u punini kapaciteta učestvujemo u predlaganju i izgradnji sadašnjosti i budućnosti zemlje, društva i države. Nažalost, dojma sam da bošnjački i vjerski i politički akteri dragovoljno i, nažalost dnevno-politički kratkovidno, pristaju na ovaj narativ.

Isključivošću, samoživošću i nemarom, ali i nizom praktičnih aktivnosti, nametnutih i samonametnutih, bošnjački politički naponi – zapravo, projekat pretvorbe jedne vjerske zajednice u politički narod – okreće u suprotnom smjeru i (nakon 1990-ih godina ponovo) reduciranja jednog, recimo perspektivnog i potencijalno potentnog političkog pokreta na „pokret za vakufsko-mearifsku autonomiju 2.0”. Ni u kakvom dogledu aktualni politički subjekti razapeti između uvjetovanja i prijetnji, instantno reagirajući samo po nužnosti nemaju ni ideje, ni vizije, a čini se ni snage ni želje za bilo kakvom promjenom.

Stoga, nužno je, egzistencijalno nužno da se igre vlasti i moći koje ugrožavaju opstanak Bosne i Hercegovine uzmu iz ruku privilegiranih političkih oligarha koji sebe vide iznad i izvan zakona i da se u odgovaranje na temeljna pitanja i rješavanje krunskih problema pozvanim osjete pozvanim onoliko koliko bi svaki građanin opravdano zabrinut za vlastitu sudbinu, sudbinu svoje zemlje, svoje djece, porodice i prijatelja u širokoj skali suprotstavljanja ovom sunovratu sa svojim životima, porodicama i zanimanjima... Svako ima i može naći svoje mjesto i ulogu u procesu promjene koja je ovoj zemlji nužna, od onoga koji širi istinu i ohrabruje do onoga koji predlaže rješenja i nudi pravce za izlaz sa stranputice kojom srljamo u propast.

Promjena nepodnošljive društvene zbilje zadatak je sviju nas. Neophodno je obnoviti demokratski poredak, pravne i političke institucije, oživjeti duh slobodne i kritičke rasprave u kojoj će ljudi učestvovati bez straha od posljedica. Bosni i Hercegovini potrebna je nova generacija slobodnih građana koji sami uređuju odnose u svojoj zemlji.

U protivnom, ostanemo li nijemi i dopustimo li da nas ispišu iz civilizacijskog kruga kome pripadamo, bićemo odgovorni za to što nismo učinili dovoljno da to zaustavimo. Zato je nužno da se svi oni koji se u svojim životima sreću s raznim licima jedne iste nepravde i bahatosti prevaziđu vlastite strahove i međusobna nepovjerenja i da se udruže u borbi za drugačiju Bosnu i Hercegovinu, dovoljno veliku i bogatu za sve koji žele da žive u njoj.

Bosna i Hercegovina je naša zemlja, zemlja svih nas i zato je ovo zajednička borba u kojoj treba da dokažemo kakvi smo i koliko nas je. Naš opstanak u našoj zemlji zasnovan je na lekcijama iz prošlosti, jasnom uvidu u sadašnjost i, prije i poslije svega, posvećen budućnosti.

S iskrenom nadom da od ovog dana, u sedmicama, mjesecima i godinama koje su pred nama Bosnom i Hercegovinom počinju puhati neki novi vjetrovi koji će samo osigurati sigurnost i napredak našim sugrađanima nego, i privući one koji su otišli da se vrate i pridruže nam se u izgradnji bolje budućnosti.